

علل و زمینه‌های تبیین کننده تحولات باروری در ایران

ارائه دهنده: احمد دراهکی

پاییز ۱۴۰۱

وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی

مقدمه

□ قبل از بیان علل و زمینه‌های تبیین کننده تحولات باروری در ایران این سوال اساسی مطرح می‌شود که مسیرهای اصلی دستیابی به باروری پایین در ایران کدام‌اند؟

□ عباسی شوازی، حسینی چاوشی و مک‌دونالد در مقاله‌ای با این عنوان مسیرهای اصلی دستیابی به باروری پایین را در ایران به سه دسته کلی تقسیم می‌کنند:

تغییر در میانگین سن در نخستین ازدوج

جدول ۱- میانگین سن در اولین ازدواج کشور به تفکیک مناطق شهری و روستایی: ۱۳۴۵-۱۳۹۵

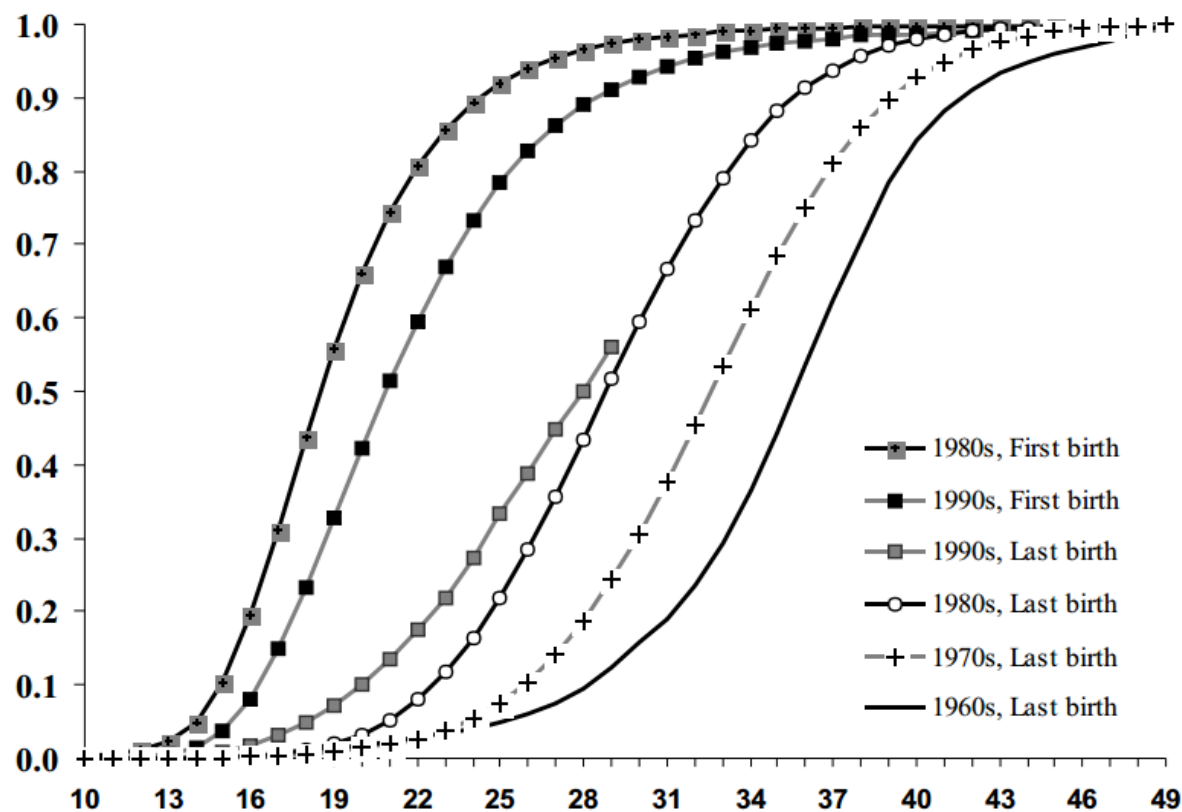
روستایی		شهری		کل		سال
زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	
۱۷/۹	۲۴/۴	۱۹/۰	۲۵/۶	۱۸/۴	۲۵/۰	۱۳۴۵
۱۹/۱	۲۲/۷	۲۰/۲	۲۵/۱	۱۹/۷	۲۴/۱	۱۳۵۵
۱۹/۶	۲۲/۸	۲۰/۲	۲۴/۴	۱۹/۹	۲۳/۸	۱۳۶۵
۲۰/۸	۲۳/۵	۲۱/۱	۲۴/۹	۲۰/۹	۲۴/۴	۱۳۷۰
۲۲/۳	۲۴/۶	۲۲/۵	۲۶/۲	۲۲/۴	۲۵/۶	۱۳۷۵
۲۳/۴	۲۵/۵	۲۳/۳	۲۶/۵	۲۳/۳	۲۶/۲	۱۳۸۵
۲۳/۰	۲۵/۸	۲۳/۶	۲۷/۱	۲۳/۴	۲۶/۷	۱۳۹۰
۲۲/۰	۲۶/۵	۲۳/۴	۲۷/۸	۲۳/۰	۲۷/۴	۱۳۹۵

منبع: فتحی و همکاران، ۱۳۹۶ بر اساس نتایج سرشماری‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵

❑ کوتاه شده طول دوره تولید مثل زنان ایرانی

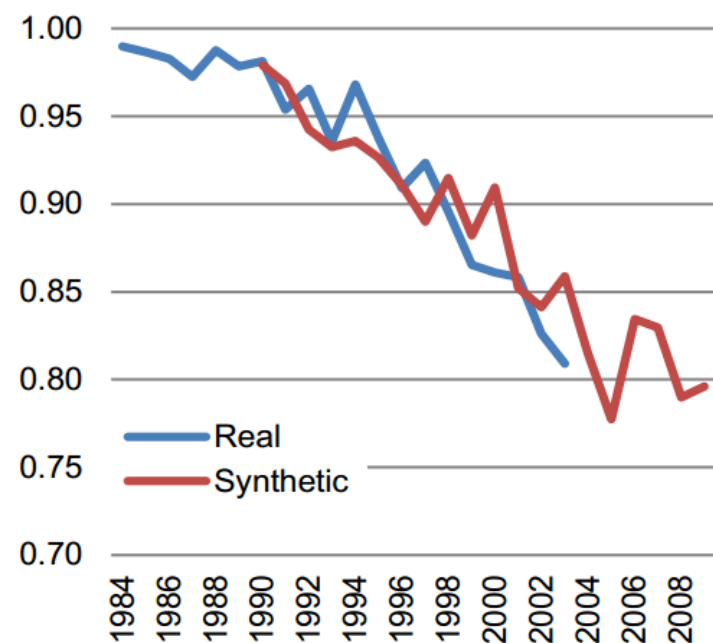
Figure 5. Cumulated distributions of age at first birth and last birth* for marriage cohorts, Iran (Islamic Republic of)

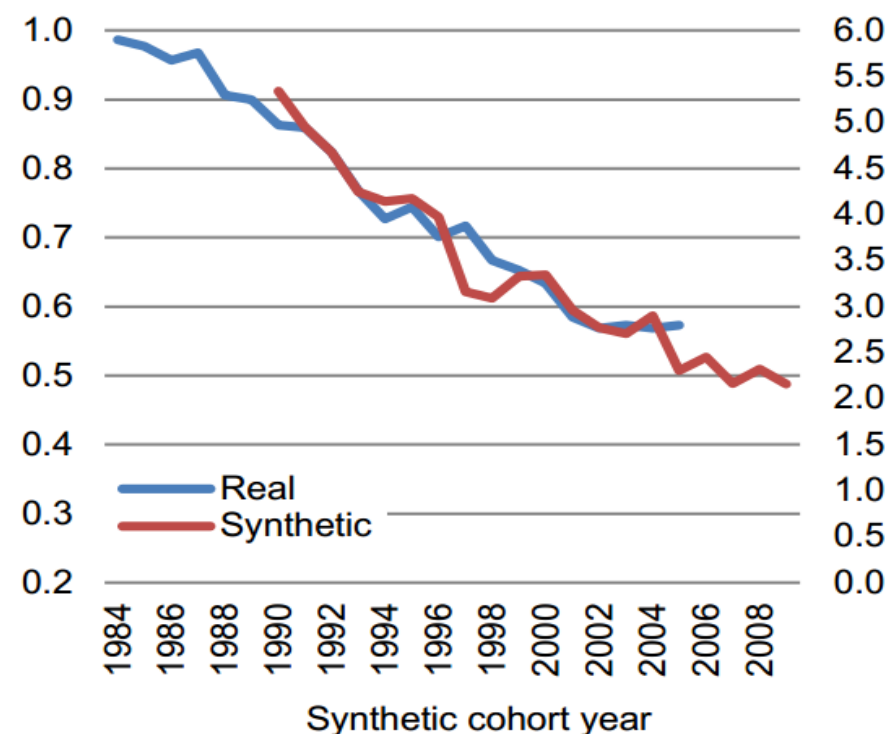
منبع: عباسی شوازی، حسینی چاوشی و مک دونالد، ۲۰۰۷

تغییر در توالی موالید دوم و سوم در ایران

Figure 5: Progression: 1st birth to 2nd birth

Figure 7: Progression: 2nd birth to 3rd birth

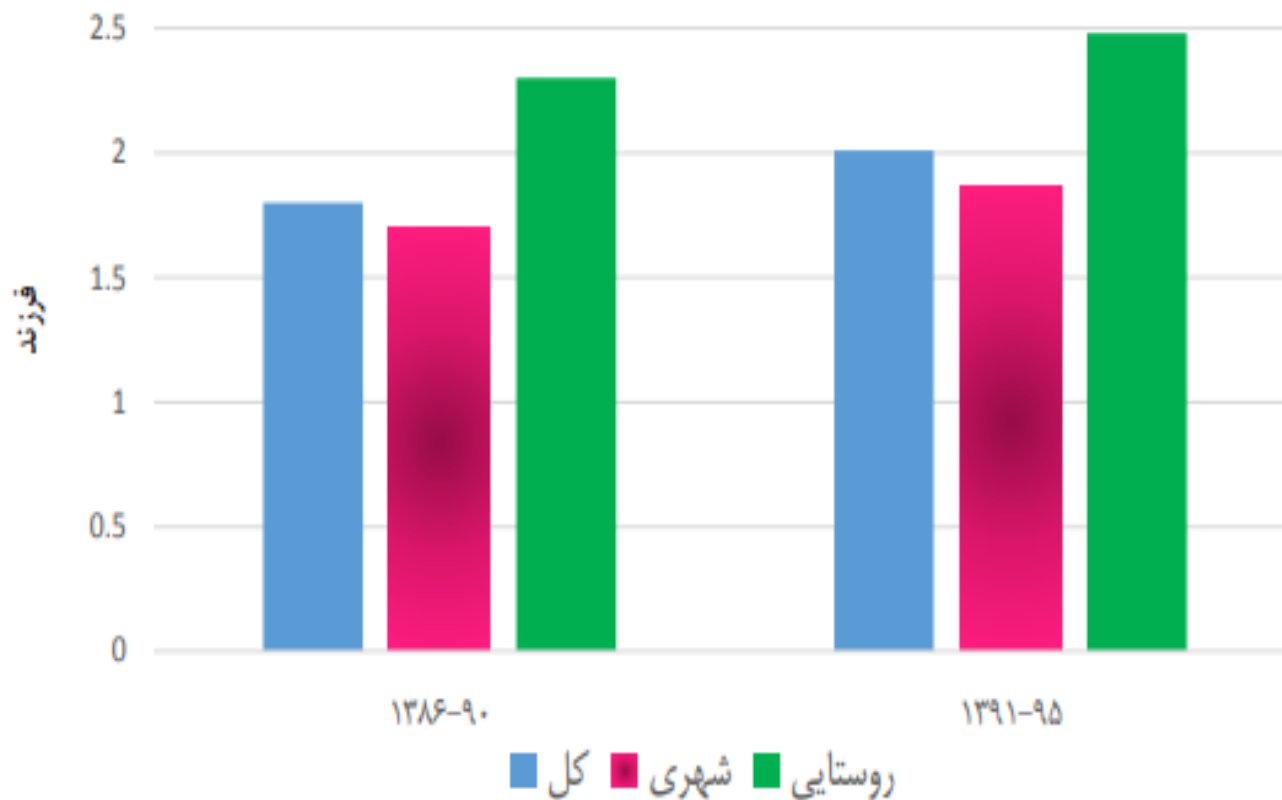
منبع: مک دونالد و همکاران، ۲۰۱۵

**کدام عوامل و زمینه‌ها بر روی
مسیرهای دستیابی به باروری پایین
در ایران تاثیر گذار بوده‌اند؟
مطالعات در این زمینه چه
می‌گویند؟**

❑ مدرنیزاسیون: مانند مطالعه معینی و پایدارفر (۱۳۷۶)، عرفانی (۲۰۰۵)

- ❖ افزایش شهرنشینی
- ❖ افزایش سواد و تحصیلات به ویژه برای دختران
- ❖ توسعه روستایی و توسعه شبکه‌های بهداشتی در مناطق شهری و روستایی
- ❖ کاهش مرگ و میر کودکان
- ❖ کاهش ایده‌آل‌های فرزندآوری
- ❖ استقلال زنان
- ❖ گسترش تکنولوژی‌های ارتباطی

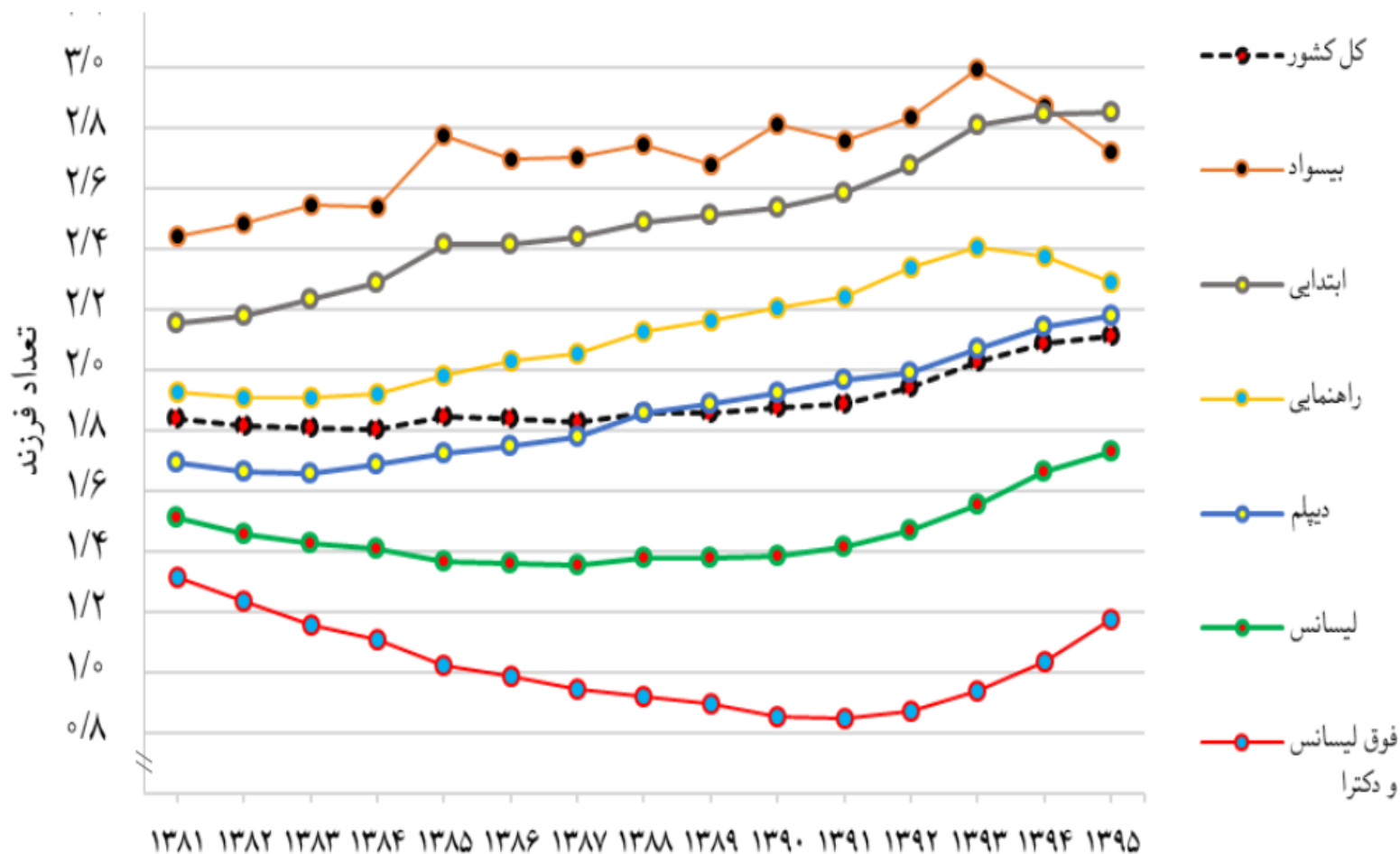
نمودار ۱- میزان باروری کل ایران به تفکیک مناطق شهری و روستایی : ۹۱-۹۵ و ۸۶-۹۰

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵

□ به نظر می‌رسد میزان مرگ و میر اطفال در ایران تا اواخر قرن سیزدهم هجری شمسی در **حدود ۳۰۵ در هزار تولد زنده بوده است**. در شرایطی که مرگ و میر اطفال بالا بود تقاضا برای فرزندآوری نیز بالا بوده است.

□ افزایش تحصیلات دختران به تاخیر ازدواج و فرزندآوری آنان منجر می‌شود. همچنین آمال و آرزوهای زوجین در مورد آینده فرزندانشان به سرمایه‌گذاری بیشتر برای تحصیلات فرزندان منجر شده است و بر تصمیم آنان بر فرزندآوری موثر بوده است.

شکل ۵- میزان باروری کل، برحسب سطح تحصیلات، کل کشور: بر اساس نتایج سرشماری ۱۳۹۵

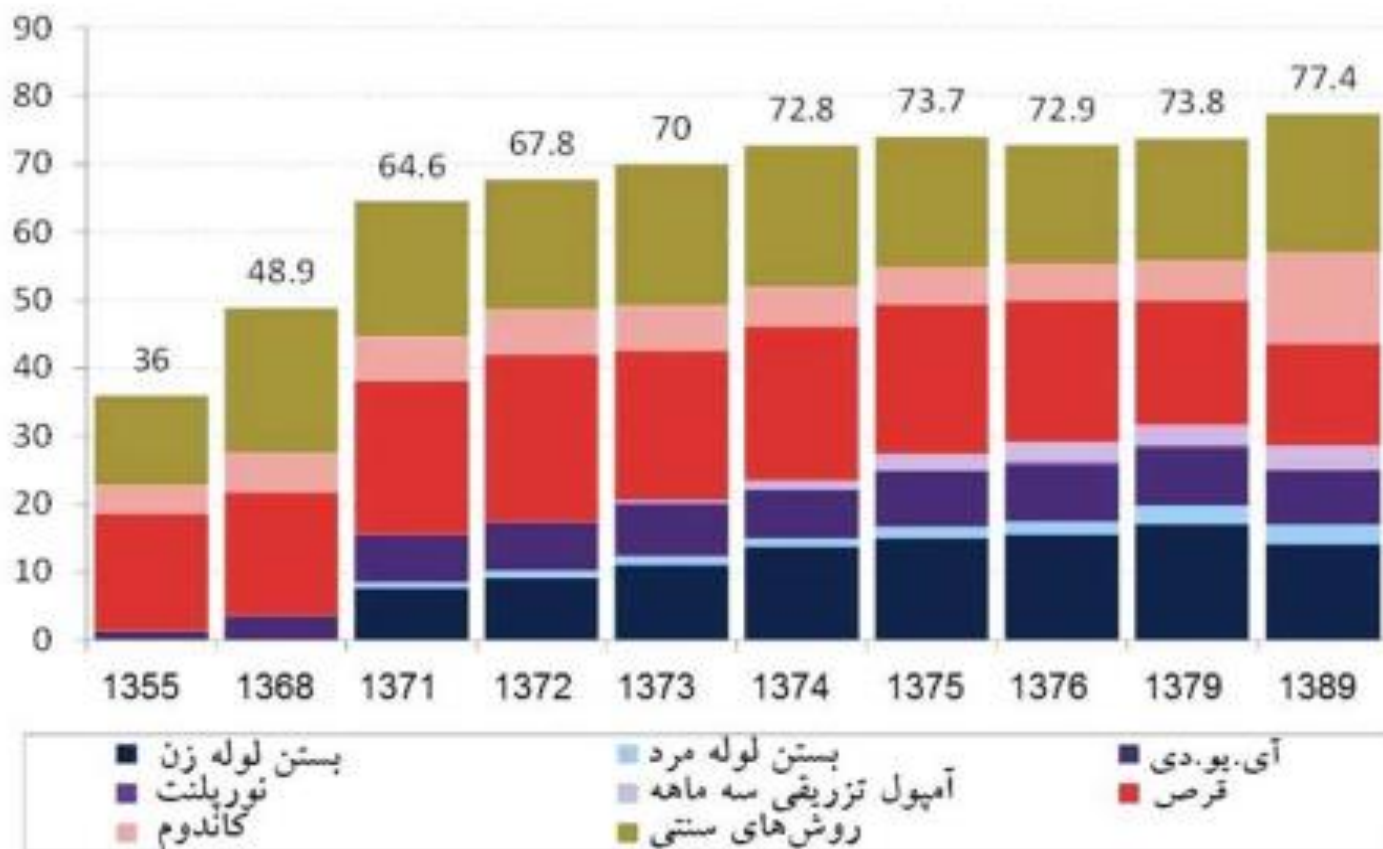

منبع: فتحي و همکاران، ۱۳۹۶ بر اساس نتایج سرشماری های ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵

□ افزایش شیوع استفاده از وسایل پیشگیری از بارداری

❖ عرفانی و مک کوییلان (۲۰۰۸) در بررسی نقش عوامل بلافصل باروری به این نتیجه رسیدند که استفاده از وسایل پیشگیری از بارداری بیشترین تاثیر (حدود ۶۱ درصد) را در تبیین کاهش باروری داشته و بعد از آن افزایش سن ازدواج حدود ۳۱ درصد از کاهش باروری را تبیین نموده است.

نمودار ۲-۴. میزان (%) شیوع استفاده از روش‌های پیشگیری از بارداری در زنان همسر دار ۱۵-۴۹ ساله، ایران -
۱۳۵۵ تا ۱۳۸۹

منبع: عباسی شوازی و همکاران، تحولات و وضعیت جمعیت در جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۶

❑ تغییرات خانواده و باروری

❖ مطالعات مختلفی تحولات باروری در ایران را از دریچه‌ی تحولات خانواده نگریسته‌اند (مانند مطالعه عباسی شوازی و عسکری ندوشن ۱۳۸۴)

❖ عباسی شوازی و همکاران (۲۰۰۹) به بررسی تغییرات باروری طی سه دهه ۱۳۵۵-۶۵ و ۱۳۶۵-۷۵ و ۱۳۷۵-۸۵ پرداختند و تغییرات باروری طی این سه دهه را با دو عامل تغییرات سن ازدواج و باروری نکاحی تجزیه نمودند. نتایج مطالعه آنها نشان داد که تنها حدود ۱۵ درصد از کاهش باروری طی دهه دوم ناشی از تغییرات سن ازدواج بود و سهم کنترل فرزندآوری در کاهش باروری به مراتب بیش از این بود. تاثیر افزایش سن ازدواج در دهه ۱۳۷۵-۸۵ افزایش یافته و به حدود ۳۵ درصد رسیده است.

آمار

ازدواج و طلاق در سال ۱۴۰۰

۳ ازدواج | ۱ طلاق

بیشتر طلاق ها در ۵ تا ۱۰ سال اول رخ می دهد

IMNA

گروه چند رسانه ای
سرویس اینفوگرافیک

۱۳۴ هزار و ۲۰۸
مجموع ازدواج کشور
در تابستان ۱۴۰۰

میانگین سن طلاق

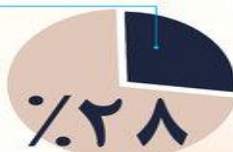
مردان ۳۹ سال   زنان ۳۴ سال

۳ عامل عمده طلاق

بی مسئولیتی   بی احترامی   بی توجهی

افزایش آمار طلاق
در ایران از سال
۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹

آمار بیشترین طلاق ها

تهران ۳۱ هزار و ۷۳۳ مورد

میانگین سن ازدواج

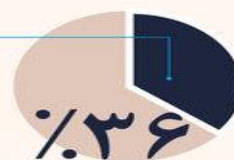
میانگین کلی سن ازدواج

مردان ۳۶ سال   زنان ۲۶ سال

مردان ۲۸ سال   زنان ۲۴ سال

کاهش آمار ازدواج
در ایران از سال
۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹

آمار بیشترین ازدواج ها

تهران ۶۸ هزار و ۵۹ مورد

نظریه گذار دوم جمعیتی

نظریه گذار جمعیتی دوم نظریه‌ای برای تبیین باروری پایین یا به تعبیر دیگر باروری زیر جانشینی و تداوم آن در جوامع پیشرفته اواخر مدرن است. بنا بر این نظریه، تغییرات اساسی در سطح جامعه در چند دهه آخر قرن بیستم علی‌الخصوص تغییرات فرهنگی و ارزشی، تغییرات اساسی متناظر با آن در سطح خانواده به ویژه افزایش طلاق و رواج زوج زیستی و تنوع در اشکال فرزندآوری به ویژه افزایش ولادت‌های خارج از ازدواج شرایطی را در جوامع مدرن پیش آورده است که متناسب با باوری پایین و تداوم باروری در زیر سطح جانشینی است.

❑ ناامنی اقتصادی و باروری

❖ برخی از تحقیقات بر تاثیر ناامنی اقتصادی بر باروری تاکید دارند (عباسی شوازی و خانی ۱۳۹۳) زمینه‌ها و شرایط اقتصادی جامعه به طور کلی و خانواده‌ها به طور خاص، همواره یکی از تعیین‌کننده‌های مهم باروری بوده است. مطابق نظریه اجتناب از خطر تعهدات بلند مدتی چون ازدواج و والدین شدن مستلزم حدی از ثبات شغلی یا دورنمای واقع‌بینانه شغلی و امنیت اقتصادی است. لذا ناامنی اقتصادی و درآمدی حاصل از بی‌ثباتی شغلی و اقتصادی بر نیت و رفتار باروری اثر منفی و اجتناب‌ناپذیری دارند. به عبارتی این بی‌اطمینانی باعث تاخیر یا چشم‌پوشی از باروری می‌شود.

کم فرزندآوری به مثابه خود حمایتی: مانند مطالعه

محمودیان و رضایی، ۱۳۹۱

■ در واقع این تفکر در میان زنان رایج است که سلامت جسمانی و تعادل اندام خود را بر داشتن فرزندان بیشتر ترجیح می‌دهند. در حقیقت امروزه نه تنها تفکر کم فرزندآوری به این امر کمک کرده، بلکه برخی امکانات موجود در حوزه پزشکی و بهداشت نیز نیل به این هدف نوین را ترغیب می‌کند.

■ سازمان جهانی بهداشت (WHO) پیشنهاد کرده است که **بین ۵ تا ۱۵ درصد** زایمان‌های نیازمند سزارین می‌باشد. در بررسی سال ۱۳۵۵ وزات بهداشت وقت، شیوع سزارین ۱۹.۵ درصد بوده است در حالی که مطالعات نشان دهنده آن است که میزان سزارین نسبت به دهه ۵۰ تاکنون افزایش سه برابری داشته است و روند افزایشی با سرعتی بیش از حد انتظار پیش می‌رود.

شبکه های اجتماعی و باروری: مانند مطالعه عباسی

شوازی و دراهکی، ۱۳۹۶

❖ برخی از مطالعات در ایران بیانگر تاثیرات شبکه‌های اجتماعی بر باروری است. از منظر این تحقیقات شبکه‌های اجتماعی از طریق مکانیزم‌های خود **مانند فشار اجتماعی، یادگیری اجتماعی، واگیری اجتماعی و حمایت اجتماعی** و همچنین از طریق ساختار خود مانند نوع پیوند و یا ترکیب خود مانند تحصیلات اعضای شبکه، تعداد فرزندان و ... بر باروری اعضای خود تاثیرگذار هستند.

❖ این تحقیقات بر اهمیت حمایت‌های اجتماعی اعضای شبکه و انواع شامل حمایت مادی (مانند پول)، حمایت ابزاری (مانند کمک در نگهداری از فرزند و حمایت عاطفی (مانند سازگاری با نقش والدین) تاکید دارند.

□ برخی دیگر از مطالعات بر تاثیر موارد زیر بر باروی پرداخته‌اند:

- قومیت بر باروری (عباسی شوازی و صادقی، ۱۳۸۵)
- مذهب بر باروری (محمودیان و نوبخت، ۱۳۸۹)
- ویژگی‌های شغلی بر باروری (میزایی و شمس قهفرخی، ۱۳۹۳)
- مهاجرت بر باروری (صادقی، عباسی شوازی و شهریاری، ۱۳۹۵)
- اثر تمپو بر باروری (عینی زیناب و شمش قهفرخی، ۱۳۹۱)
- ارزش فرزند و باروری (مشفق و غریب عشقی، ۱۳۹۱)
- تاثیر برابری جنسیتی در خانواده بر باروری (دراهکی و نوبخت، ۱۳۹۹)

❖ عباسی شوازی و صادقی (۱۳۸۵) با استفاده از داده‌های بررسی ویژگی‌های اقتصادی اجتماعی خانوار ۱۳۸۰ به آزمون تئوری‌ها و فرصیه‌های مربوط به رابطه قومیت و باروری در ایران پرداخته‌اند. نتایج تحقیق حاکی از تفاوت‌های قومی باروری در ایران بود اما تفاوت‌های قومی باروری به طور چشمگیری، بعد از کنترل مشخصه‌های اجتماعی- جمعیتی به ویژه تحصیلات کاهش یافته و تا حدی در رفتار باروری گروه‌های قومی همانندی و همگرایی ایجاد شد. با این حال، این همگرایی و همانندی کامل نبود و علی‌رغم کنترل آماری مشخصه‌ها، هنوز برخی از تفاوت‌های قومی باروری بودن تبیین باقی می‌ماند.

❖ برخی از جمعیت‌شناسان بر این باورند که کاهش باروری زنان ناشی از فعالیت اقتصادی زنان نیست، بلکه این ویژگی‌های شغلی آنها است که باعث کاهش باروری شده است. در واقع هر یک از ابعاد اشتغال زنان از جمله جایگاه شغلی، ساعت کار، نوع قرارداد شغلی، وضعیت شغلی و مقدار دستمزد بر باروری تاثیر دارد. نتایج مطالعه میرزایی و شمس قهفرخی (۱۳۹۱) نشان داد ویژگی‌های شغلی با باروری در ارتباط است، به عبارت دیگر شرایط کاری بر سازگاری زنان در نقشهای شغلی و خانوادگی اثرگذار است. پس می‌توان از طریق فراهم آوردن شرایط شغلی دوستدار خانواده، زمینه افزایش باروری را فراهم ساخت.

❑ ارزش فرزند یکی از مسائل مورد توجه در تحقیقات باروری در ایران است. ارزش فرزند مجموعه چیزهای خوبی که والدین با داشتن فرزند دریافت می‌کنند. که می‌توان در مقولات زیر دسته‌بندی کرد:

❖ ارزش های عمومی مثبت

- منافع احساسی
- منافع و امنیت اقتصادی
- تقویت خود، توسعه و دستیابی به کمال
- کسب هویت با فرزندان
- پیوستگی و تدام خانواده

❖ ارزش های عمومی منفی یا هزینه ها

○ هزینه های احساسی

○ هزینه اقتصادی

○ محدودیت ها و هزینه های مربوط به فرصت از دست رفته

○ زحمات جسمی

○ هزینه های خانوادگی

❖ ارزش های خانواده بزرگ

○ روابط بین فرزندان

○ ترجیحات جنسی

○ بقای فرزندان

❖ ارزش های خانواده کوچک

○ بهداشت باروری

○ هزینه های جامعه ایی

نتیجه‌گیری

در یک بیان کلی می‌توان گفت برای تبیین تحولات باروری در ایران تنها تغییرات ساختاری کافی نیست و در این زمینه باید نقش عوامل ارزشی و فرهنگی و تغییرات آن‌ها نیز در نظر گرفته شود. بنابراین توجه همزمان به بسترهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران، جهت شناخت دقیق و اجرای موثر سیاست‌های جمعیتی در راستای مداخله در باروری پایین لازم و ضروری است

- لوکاس، دیوید و پاول میر. درآمد بر مطالعات جمعیتی. ترجمه حسین محمودیان (۱۳۸۱). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دراهکی، احمد و رضا نوبخت (۱۳۹۹). تأثیر برابری جنسیتی درون خانواده بر قصد فرزندآوری زنان نقاط شهری استان بوشهر. زن در توسعه و سیاست. دوره ۱۸، شماره ۱. ص ۱۵۱-۱۷۲.
- عباسی شوازی، محمد جلال و احمد دراهکی (۱۳۹۶). تأثیر سنخ های متفاوت شبکه های اجتماعی بر قصد باروری: مطالعه زنان حداقل یکبار ازدواج کرده مناطق شهری استان بوشهر. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران. دوره ۱۲، شماره ۲۳. ص: ۷-۳۱.
- میرزایی محمد و شمس قهفرخی (۱۳۹۳). اهمیت ویژگی های شغلی زنان بر احتمال باروری طی دوره پنج ساله ۱۳۹۳-۱۳۸۹ (مطالعه موردی شهر اصفهان). نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران. شماره ۱۷. ص: ۱۰۷-۱۳۳.
- عباسی شوازی و رسول صادقی (۱۳۸۵). قومیت و باروری: تحلیل رفتار باروری گروه های قومی در ایران. نامه علوم اجتماعی. شماره ۲۹. ص: ۲۹-۵۸.
- عباسی شوازی ، محمد جلال و عسکری ندوشن، عباس (۱۳۸۴). تغییرات خانواده و کاهش باروری در ایران: مطالعه موردی در استان یزد، جامعه شناسی هنر و ادبیات، ۱۱ (۳): ۳۵-۷۵.
- عباسی شوازی، محمد جلال و خانی، سعید (۱۳۹۳). ناامنی اقتصادی و باروری: مطالعه موردی زنان دارای همسر شهرستان سنندج، نامه انجمن جمعیت شناسی ایران ۱۳(۱): ۷۶-۳۷.

- عینی زیناب، حسن و شمس قهفرخی، فریده (۱۳۹۱). تاثیر تمپو (زمان‌بندی فرزندان) بر میزان باروری کل در ایران، نامه انجمن جمعیت‌شناسی، ۷ (۱۳): ۱۹۶-۱۷۷
- معینی، سیدرضا و پایدارفر، علی (۱۳۷۶). روند تکوینی شاخص نوگرایی و سنجش آن با نسبت باروری، فصلنامه جمعیت، ۱۹ (۲۰): ۹۷-۱۱۲.
- عباسی شوازی و همکاران (۱۳۹۶). تحولات و وضعیت جمعیت در جمهوری اسلامی ایران، تهران: موسسه مطالعات و مدیریت تخصص جمعیت کشور.
- فتحی، الهام (۱۳۹۹). نگاهی به گذشته، حال و آینده جمعیت ایران، تهران: پژوهشکده آمار ایران.
- سرایی، حسن (۱۳۹۱). جمعیت‌شناسی: مبانی و زمینه‌ها، تهران: انتشارات سمت.
- محمودیان، حسین و رضایی مهدی (۱۳۹۱). زنان و کنش کم‌فرزندآوری مطالعه‌ی موردی زنان گُرد، مطالعات راهبردی زنان، ۱۴ (۵۵)، ص: ۱۷۳-۲۲۵.
- محمودیان، حسین و نوبخت، رضا (۱۳۸۹). مذهب و باروری: تحلیل رفتار باروری گروه‌های مذهبی سنی و شیعه شهر گله‌دار استان فارس. نشریه مسائل اجتماعی ایران، ۱ (۷): ۱۹۵-۲۱۵.
- صادقی، رسول، عباسی شوازی، محمد جلال و شهریاری، پونه (۱۳۹۵). تحلیل تفاوت‌های باروری زنان مهاجر عراقی با هم‌تایان ایرانی، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۱ (۲۲): ۱۱۹-۱۴۸.

- مشفق، محمود و غریب عشقی، سارا (۱۳۹۱). تحلیلی بر رابطه‌ی ارزش فرزندان و باروری بین زنان تهرانی، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، ۱۵(۵۸)، ص: ۹۳ - ۱۲۰.
- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۹۵.
- Abbasi-Shavazi, MJ., Hosseini-Chavoshi, M and McDonald P (2007). The Path to Below Replacement Fertility in the Islamic Republic of Iran. Asia-Pacific Population Journal, 22(2): 101-112.
- Erfari, A. (2005). Shifts in social development and fertility decline in Iran: A cluster analysis of provinces, 1986-1996, Discussion Paper no. 05-1, Population Studies Centre, University of Western Ontario
- World Health Organization. Indicators to Monitor Maternal Health Goals. Geneva: World Health Organization; 1994.
- Amiri Farahani L, Abbasi Shavazi MJ, Caesarean Section Change Trends in Iran and Some Demographic Factors Associated with them in the Past Three Decades. Journal of Fasa University of Medical Sciences 1 Autum 2012 1 Vol.2 1 Issue.3: 127-135.

- Abbasi-Shavazi, MJ., McDonald P. and Hosseini-Chavoshi, M. (2009). The Fertility Transition in Iran: Revolution and Reproduction. Springer
- Aghajanian, A. (1991). 'Population change in Iran, 1966–86: a stalled demographic transition? Population and Development Review. 17: 703–715
- Erfani A. and McQuillan K. (2008). Rapid fertility decline in Iran: Analysis of intermediate variables. Journal of Biosocial Sciences 40(3):459–478.
- McDonald, p., Hosseini-Chavoshi, M., Abbasi-Shavazi, M. J., and Rashidian, A. (2015). An Assessment of Recent Iranian Fertility Trends using Parity Progression Ratios. Demographic research, 32(58): 1581-1602.
- Aghajanian, A. (1991). 'Population change in Iran, 1966–86: a stalled demographic transition? Population and Development Review. 17: 703–715

با سپاس و قدردانی فراوان